परीक्षिन्नाटकचक्रम्... १२

卐

॥ भीष्म प्रतिज्ञा ॥

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

परीक्षिन्नाटकचक्रम् ... १२

卐

।। भीष्म प्रतिज्ञा ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: —

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री एम्. ए.

卐

पुस्तक प्राप्तिस्थलम् —

पं. ओगेटि परीक्षित् शर्मा एम्. ए.

जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,

पुणे ४११ ००१.

महाराष्ट्र (भारत)

卐

सर्वाधिकारा: —

प्रकाशकायत्ता:

卐

मुद्रक: —

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी

२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.

महाराष्ट्र (भारत)

।। भीष्म-प्रतिज्ञा ।।

ब्रह्मज्ञान नितान्त चिन्तनरतं स्तौमीह विद्यामलं ।
ध्यानात्त प्रणवादि वेदपठने स्वान्तं परं तोषितम् ।
संध्यावन्दन वीतिहोत्रसवन प्राप्ताधिकश्रीयुतं ।
नित्यं सक्रमवर्तनावळिरतं श्रीब्रह्मचर्याश्रमम् ।।

नान्द्यन्ते

सूत्रधार — हञ्जे ! हञ्जे ! त्वरस्व त्वरस्व (अनागच्छतीं विलोक्य) बत विलम्बनं भवति। लोके विद्यमान जनश्रुतिः तथ्या भवति।

स्त्रियोहि नाम लोकेस्मिन्। प्रसिद्धाः मन्द वर्तने ।
स्वयं ता नविजानन्ति । ज्ञातुं नेच्छन्ति जीवने ।।

नटी — (प्रविश्य) किं भवान् स्त्रीलोकं टीकां करोति। स्त्रीलोकमुद्दिश्य टीकां कर्तुं ते अधिकारः नास्ति। ताः शक्ति स्वरूपिण्यः। सर्वं कर्तुं समर्थाः। पुरुषेभ्यः ते न्यूनाः न भवन्ति। (इति सक्रोधं वदति)

सूत्रधारः — अहो न भणामि। शान्ता भवतु भवती। अहं किं कथयामि तत् शृणु।

नटी — हां श्रावय।

सूत्रधारः — हञ्जे ! अद्य भीष्म-प्रतिज्ञा नाम नाटकं प्रयोक्तुं उद्युक्तास्मः।

नटी — भोः ! भवान् कालपरिवर्तनां विलोक्यापि सर्वदा प्राचीन नाटकानि प्रदर्शयति, न मे रोचते तत्।

सूत्रधारः — सर्वकर्मणः मूलकारणं भवति।

नटी — किमत्र कारणं विद्यते इति मे प्रश्नः।

सूत्रधारः — आधुनिक नाटकानि तत्कालीन विषयेण सहितानि कतिपय दिवसेषु रङ्गमञ्चेषु प्रदर्शयन्ते नटनासक्त सामाजिकैः। किन्तु तानि नाटकानि कदापि शाश्वतत्वं न भजन्ते। तानि सर्वाणि मघानक्षत्रे जनित्वा पूर्वायां म्रियन्ते। प्राचीन नाटकानि सत्यधर्मं प्रतिष्ठितानि सर्वदा रसेन नवनवोन्मेषतां भजन्ते। तस्मात् कारणात् प्राचीन नाटकानि प्रदर्शयितुं समुत्सुकोऽस्मि।

प्राचीनं सुस्थिरं लोके। नवीनं चञ्चलं सदा।
तत्वान्वेषण लोकस्य। प्राचीनं शाश्वतं भवेत्॥

नटी — केचन प्राचीन भावुकान् विमर्शयन्ति निन्दन्ति च।

सूत्रधारः — भवतु नाम, भिन्न रुचिर्हि लोकः। मह्यं यत् रोचते, योग्यं भासते तदहं करिष्यामि।

निन्दन्तु मां प्रजा नित्यं। प्राचीने लग्नमानसं।
प्राचीनं दर्शयाम्यत्र। प्राचीने रचयामि च॥

नटी — भवान् नव समाजे वर्तमानोऽपि, प्राचीन साम्प्रदायवादी भवति।

सूत्रधारः — अहं प्राचीनवादी। लोके सामाजिकानां यत् नवीनं नवीनमिव भासते, तत् सर्वं मम प्राचीनमिव भासते यतः।

बालानां प्रकृतिस्सर्वा। नवीना भासते प्रिया।
प्राचीना सा विभात्येव। तत्वज्ञानां विशेषतः॥

नटी — सम्यक् समर्थनेन प्रतियादितः भवदीय आशयः। कोऽयं कविः।

सूत्रधारः — गीर्वाणान्ध्र भाषाप्रवीणः महाकविः संस्कृत भाषा प्रचारकः पण्डित् परीक्षित् शर्मा।

नटी — किमयं गीर्वाणसाहित्ये प्रथितयशाः।

सूत्रधारः — सत्यमेवायं प्रथितयशाः। अयं ललित गीतालहरीं यशोधरा महाकाव्यं (विंशति सर्गात्मकं) अक्षय गीत रामायणं (सप्तपदी) इत्यादिकं श्रव्य काव्यचयं अपिच सप्तविंशति नाटकात्मकं परीक्षिन्नाटकचक्रं नाम दृश्य काव्यं च विलिख्य विंशतितम शताब्दे गीर्वाणवाणीं अवाकिरत् भूमण्डले।

नटी — अहं पर्युत्सुका भवामि पात्रग्रहणे।

सूत्रधारः — (आकर्ण्य) स्यन्दनस्य स्निग्ध गम्भीर निर्घोषः श्रूयते। (इतस्ततः पश्यन्) सत्यमेव राजा शन्तनुः यमुनातीरे विहर्तुं समायाति सारथिद्वितीयः। एहि गच्छावः। (इति निष्क्रान्तौ)

(रथादवतीर्य, ततः प्रविशति शन्तनुः)

(यमुना नद्याः तीरे विचरन् शन्तनुः पुलकितगात्रः एवं मनुते)

शन्तनुः — (दृष्ट्वा) इयं यमुना। अस्याः जलं कामिनी लोचन कज्जलमिव श्यामलं भवति। अयं भगवतः श्रीकृष्णस्य रहः केळीनां अनुकूलः प्रदेशः अभवत्। राधा-माधवयोः रस स्यन्दिनीभिः केलीकथाभिः इयं परिपूर्णा। अस्याः नद्याः तीरे सर्वोऽपि जन्तुः शृङ्गार रसेन परिप्लावितान्तरङ्गः भवति। इयं नदी प्रेमवाहिनी। सर्वेषां पापक्षाळनेन इयं श्यामलतां प्राप्तवती। अत्र सर्वत्र भूरुहाः बलयंश्च पुष्पभारै रवनताः। ताः पुष्पवत्यः संजाताः इति मत्वा त्रपाभरेण नितान्त नामिताः भवन्ति।

अहो एतेषां पुष्पाणां गन्धः प्राक्तन संस्कारदीन् उद्बोधयन् परिमलेन नासापुटं परम सुखदं करोति। चेतः अमन्दानन्द संभरितं वर्तते। अत्र कलकण्ठमदकीर कलकलध्वनय श्रुतिपुठं सुखावहं कुर्वन्ति। अयं मन्दसमीरः विचित्र गतिभिः भावनापूर्णं चेतः शरीरंच पुलकितं करोति। चित्रमेतत् हरिणाः विश्रम्भयुताः व्यवहरन्ति। इदं स्थानं आनन्दानां आयतनं भवति।

अचेतनं यदुद्भूतं। भ्राजते रसनिस्तुलं।
चैतन्य विषये वक्तुं। नैव शब्दा भवन्ति मे॥

(अन्यत्र दृष्ट्वा) इतः आलिकुलसंकुलाकलित सरोजकुडमलानां पङक्तयः सरस्सु विराजन्ते। इयं भूमिः शरच्चन्द्र चन्द्रिकासु पर्वतायित सिकतेषु सर्वदा स्वच्छन्दाच्छ समीरणमालिकाभिः समलंकृतः पवित्रतायाः स्थानं भवति। भवतु अहं अस्यां नद्यां पाणिपादं प्रक्षाळय पानीयं पिबेयम्। (इति नमति)

(सत्यवती यानपत्रे उपविश्य गायन्ती आस्ते)

गीतम् (पीलु रागे)

मदन नव मदन ॥ ध्रु. ॥

नवयौवन हृदयविमोहन । यौवत हृदय प्रशासन ।
सततं सरस विचालन । सुन्दर दर्शन मन्जुल भावन ॥ १

मधुरं मधुरं ते हसनं । मधुरं मधुरं ते भणनं ।
मधुरं विरहे तपनं । मधुरं ते संस्मरणम् ॥ २

तव भावन जनित सुखोऽयं । जनयति शतवर्षसुखं ।
कोऽपि न पश्यति तव वदनं । यौवतहृदय बहुतुदनम् ॥ ३

शन्तनु — (आकर्ण्य, पानीयं पीत्वा) कुतोऽत्र गीत समुत्पत्तिः (समन्ततः विलोक्य) अहो अत्रायं परिसरः मधुरः गन्धावृतः चेतः उन्मादयति । अयं पुष्पवत्याः लतायाः गन्धः भवति । अयं गन्धः अयं गानविशेषः नाशा पुटं श्रवणेन्द्रियं च उन्मादीकृत्य मनः सन्तोष पारवश्यतां प्रापयति । भवतु गत्वा पश्यामि । (इति कतिचित् पदानि गत्वा, आत्मगतम्) अहो कैषा सौन्दर्यमयमूर्तिः । एषा मम एवं भासते ।

किमेषा गलिता नाकात् । रम्भा काञ्ची गुणाकृती ।
उतस्रस्ता जलेजानां । मन्दाकिन्याश्च मालिका ॥

अस्याः दर्शनानुपदमेव लैङ्गिकसुखः मां प्रेरयति तया भाषितुं । (इति कतिचित् पदानिगत्वा) यानपात्रे आसीना एषा मम एवं प्रतिभाति ।

जलेऽस्मिन् यान पात्रे सा । तन्वीनीलोत्पलाक्षिणी ।
उपविष्टाऽस्ति तूणीरे । मारबाण इव स्वयम् ॥

एषा मां स्वीय सौन्दर्येण शनैः शनैः निकटं समाकर्षति । भवतु पृच्छामि तां किञ्चित् । (समीपं गत्वा) तरुणि ! काऽसि ? किमर्थं एकाकिनी अत्रोऽपविष्टाऽसि ।

सत्यवती — (ससंभ्रमं उत्थाय) कोऽसि त्वं एकान्त वासिनीं युवतीं विलोक्य पृच्छसि !

शन्तनुः — युवती ! अहं राजा। मम नाम शन्तनुः।

सत्यवती — (उत्थाय) भवान् राजा इति मया श्रुतं। नमांसि महाराज।

शन्तनुः — किं त्वया अधुना गीतम्?

सत्यवती — हां अधुना मया गीतम्। गानं सम्यक् न जानाम्यहम्।

शन्तनुः — त्वं गानं सम्यक् जानासि। ते गानं अतीव सुन्दरं अस्ति। तव गीतेन समाकृष्टोऽहं अत्रागच्छम्।

सत्यवती — (लज्जिता) गानं सर्वं प्राणिभ्यः अत्यन्तं रीचते।

शन्तनुः — गानं सर्व प्राणिभ्यः न रोचकं भवति, किन्तु अल्पसंख्याकेभ्यः रोचकं भवति।

सत्यवती — सत्यमेव। किन्तु गानं देवदत्तं भवति।

शन्तनुः — भवत्या सम्यगुक्तं। त्वं एकाकिनी अत्र किमर्थं उपविष्टाऽसि।

सत्यवती — अयं मे तात विनियोगः।

शन्तनुः — तव पितुः नाम किम्?

सत्यवती — मम पितुः नाम दाशराजः।

शन्तनुः — त्वया अत्र किं क्रियते?

सत्यवती — यातायात जनसौकर्यार्थं धर्मेण तरीं चालयामि। अयं मम पितुः आदेशः।

शन्तनुः — तव पिता त्वां अस्मिन् कर्मणि नियोजितः।

सत्यवती — हां मां अस्मिन् कर्मणि नियोजितवान् मे पिता।

शन्तनुः — शिरीषमृद्वङ्गी भवती क्व तरीतारणं क्व। शृणु तन्वि।

मुग्धे सरस तन्वङ्गि। जले लसित पद्मिनि।
व्याकिरन्त्यसि गन्धंते। भावनारूप शालिनि॥

युवति। ते यौवन मादकता ते रूप लावण्यं तव विलासादिकं ते शरीर धर्म गन्धानिलश्च मां बहुधा उन्मादयन्ति। अहं त्वां चकमे त्वं मे भार्या भवितुमर्हसि।

सत्यवती — महाराज मे पिता दाशकुलानां राजा। तस्य आज्ञयाविना अत्र पत्रचालनमपि न भवति। तस्या आज्ञा अस्माकं सर्वेषां शिरोधार्या भवति।

शन्तनुः — सुन्दरि! अहमस्य लोकस्य राजा। अहं किं ब्रवीमि तत् त्वं शृणु। इदं कर्म तवानुचितं। त्वं त्वदीय रूपलावण्यादिभिः राज्ञी भविता। शृणु मद्वाक्यं, त्वं मे जीवन सहभागिनी भव। स्वर्गसुखमनुभव।

सत्यवती — राज! नाहमस्मिन् विषये वक्तुं शक्ताऽस्मि। (इति लज्जां अभिनयति)

शन्तनुः — अहो त्वं लज्जावती जाता। त्वं परमरमणीया भाससे लज्जायां।

लज्जा भूषित तन्वङ्गी। भ्राजते हृदयङ्गमा।
कुडमलैः पल्लवैर्युक्ता। पुष्पवल्लीव मञ्जुला॥

अहं तव सौन्दर्येण स्वात्मानं विस्मृत्य तव नामापि प्रष्टुं विस्मृतः। अधुना त्वं कथय ते नाम किम्।

सत्यवती — मम नाम सत्यवती।

शन्तनुः — अहो परम रमणीयं भवति सर्वं।

त्वयाऽकृष्ट मनोभावः। शरीरेणास्मि साम्प्रतम्।
भ्रान्तिर्भवति तन्वङ्गि। पाणिग्रहणमस्तुनौ।

त्वदीयं सर्वमपि मे सुन्दरं भवति तत् मे चित्तं च तुदति। ते पिता कुत्र वसति।

सत्यवती — अत्रैव अस्याः नद्याः तटे पक्कणे वसति।

शन्तनुः — रमणि! त्वं सर्वशः मे कामोन्माद कारयित्री भासि।

मधुरं बहु पुष्पेषु। भ्रमरोऽयं निपीय च।
मधुं पातुं समायातलः। सहकारं प्रियं प्रिये॥

सुन्दरि, मया लोके बह्व्यः तरुण्यः दृष्टपूर्वाः आसन् किन्तु त्वत्समानां नाहमपस्यं अद्यावधि।

सत्यवती — महाराज !

भाषितं ते प्रभो जाने । नाहं किमपि लज्जया ।
किन्तु जानामि कंदर्पं । मदधीनं मदालसा ।।

शन्तनुः — अहो अमृततुल्यं ते भाषणम् । सत्यवति त्वं तव गृहस्य मार्ग-मादेशय ।

सत्यवती — (उत्तिष्ठति) एहि प्रभो इतः इतः । (इति मार्गमादिशति)

शन्तनुः — तामनुसरन् (आत्मगतम्)

कान्ता प्रिया मन्मथराज्य राज्ञी । प्रशास्ति मां भूतलराज्य भूपं ।
कामान्धकारेण परीतचित्तः । भजामि तां मोहन मन्त्रमुग्धः ।।

(इति गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

(दाशराज गृहं । दाशराजः मित्रैस्सार्धं गायन् गायन् जालं संयोजयति)

गीतम् (मालकौंस रागे)

दाशराजः — **आयाहिरे ! आयाहिरे ! आयाहिरे !**
विहायसे सराग रश्मि चन्द्रमाः
तनोति सान्द्र रोचि मंजु चन्द्रिकाः
सिन्धुराव घोषिता रोदसी कन्दराः
यान्तु यानपात्र चालकास्सधीवराः ।।

अनुचराः — याहिरे याहिरे याहिरे याहि ।।

दाशराजः — चन्द्रहास मज्जिता तामसी प्रिया
सर्वदेह कान्ति पुंज मन्जुवल्गुना
निश्चला विभासते तारालोचना
यान्तु यानपात्र चालकास्सधीवराः ।।

अनुचराः — याहिरे याहिरे याहिरे याहि ।।

दाशराजः — तन्तुजाल जाल वेत्रयष्टि वेल्लिताः
कामिनी विलास रासकेलि लोलुपाः
वीरपान घूर्णमान मानसोर्मिकाः
यान्तु यानपात्र चालकास्सधीवराः ।।

अनुचराः — याहिरे याहिरे याहिरे याहि ।।

दाशराजः — आयाहिरे आयाहिरे आयाहिरे ।।

मीनग्राहकः — महाराज श्रुतोस्म्यहं यत् भवतां कन्यायाः विवाहः अस्मिन् वसन्ततौ कर्तुमिच्छतिः भवान् इति ।

दाशराजः — प्रयत्नाः विधीयन्ते वसन्ततौ कर्तुं । किन्तु अनुरूप वरप्राप्तिः एतावत्पर्यन्तं न जाता ।

नौचालकः — वरान्वेषणं कुतः भोः । अनुरूपोवरः कन्यायाः पादसन्निधिं समागमिष्यति । मा ते चिन्ता भवतु ।

दाशराजः — सम्यक् भणितं त्वया । किन्तु मानव प्रयत्नः कर्तव्य खलुः ।

मीनग्राहकः — वयं निमित्त मात्राः । सर्वं दैवनिर्णयानुसारेण भविष्यति । कुत्र लिखितं अस्यै न कोपि जानाति ।

नौचालकः — यदि समयः अनुरूपः भवति सर्वं विनायासेन भविष्यति ।

दाशराजः — हां वयं समय निरीक्षकाः । यदा वमनस्य कल्याणस्य च समया-विर्भावः भवति तदा विनावरोधं द्वयं भवति ।

नौचालकः — अधुना भवतः पुत्री नौचालने तज्ञा अस्ति।

दाशराजः — अयं अस्मदीय साम्प्रदायः यत् बालिका-बालकौ नावं चालयितुं समर्थौ भवतः तौ कुटुम्बचालने योग्य तज्ञौ भवतः इति।

मीनग्राहकः — अर्थात् भवतः कन्या सत्यवती अधुना कुटुम्बमपि सौख्येन चालयितुं शक्ता भविष्यति।

दाशराजः — हां ! सत्यमेव। सा कुटुम्बं चालयितुं शक्ता भविष्यति।

नौचालकः — राजवंशजानां अनुरूपेण गान्धर्वविवाहेन विवाहः कर्तव्यः।

दाशराजः — वयं राजानः। तथैव करिष्यामः। तस्मात् तां नौचालने यातायातजननदीतारणे नियुक्तावानस्मि। यदि यः कोऽपि सुन्दरः युवा तस्याः दृष्टिपथं गमिष्यति तर्हि तयोः प्रेमविर्भावः भविष्यति तदा अस्मदीयः प्रयत्नः सुलभतमः भविष्यति इति बुद्ध्या सर्वं समालोच्य मया कृतम्।

नौचालकः — राजवंशजानां राजवंशजाः योग्याः भवन्ति न चान्ये। यदि प्रेम अन्य वर्गैः भविष्यति चेत् तत् प्रेम जीवनसौख्ये अन्तराय कारकं भविष्यति, तस्मात् विवाहे समानधर्मः भवितव्यः।

मीनग्राहकः — अन्नपानविषये सदि समानता स्यात् तर्हि विवाहः येनकेनापि योग्यः भवति। असमानता अन्नपान विहारेषु भवति।

दाशराजः — मया निश्चितं यदि कन्यायाः विवाहः राजवंशजैः निश्चितः भवति तर्हि विवाहः कर्तव्यः नोचेत् नहि।

मीनग्राहकः — यदि कन्यायाः प्रेम अन्यैर्भवति चेत् विवाहः न भवति किम् ?

दाशराजः — तं विवाहं नाहमङ्गी करोमि। अहं साम्प्रदायानुवादी। लोकाः मां निदन्तु। नाहं अस्मात् पथः एकंपदं अपि चलामि।

(ततः प्रविशति शन्तनुद्वितीया सत्यवती)

सत्यवती — पितः नमांसि। अहं आगतास्मि।

दाशराजः — (शिरः उन्नमय्य शन्तनु द्वितीयां तां विलोक्य) बाले कोऽयं पुरुषः।

सत्यवती — (लज्जिता निर्गच्छति गृहस्यान्तः)

शन्तनुः — दाशराजा अहं कथयामि कोऽहं शृणु। अहं राजा शन्तनुः।

दाशराजः — अयि सुहृदौ यूवां गच्छतात्। (इति आदिशति, तौ गच्छतः) (ससंभ्रमं उत्थाय विनीतः बद्धाञ्जलिः) अहो भवन्तः महाराजानः। दरिद्रस्य मम गेहं समागताः। धन्योऽस्मि महाराज। इदं मे भाग्यम्। उपविष्टुंमपि मम गृहे आसनादिकं पीठादिकमपिनास्ति। (इति संभ्रमेण एकं दारुफलकं आनीय उपविष्टुं स्थापयति)

शन्तनुः — (दारु फलकोपरि उपविशति)

दाशराजः — (तिष्ठन्) महाराज। यद्यहं काकेन सन्दिष्टोऽस्मि तर्हि भवतः चरणसन्निधिमागत्य निवासितोऽस्मि। किमर्थं भवन्तः बहु कष्टेन आगतवन्तः। मत्तः कः सहायमपेक्ष्यते।

शन्तनुः — दाशराज ! त्वमपि उपविश।

दाशराजः — (उपविशति एकस्मिन् दारुफलके)

शन्तनुः — इदं मम कर्म। तस्मात् स्वयं अहं आगतोऽस्मि।

दाशराजः — कर्म भवदीयं उत ममाकीनं भवतु नाम अहमेव तव सन्निधि माहूतव्यः।

शन्तनुः — एतत् मम कार्यं तस्मात् ममागमनं योग्यं भवति।

दाशराजः — अनुगृहीतोऽस्मि। मया किं कर्तव्यं विद्यते आज्ञापयन्तु भवन्तः।

शन्तनुः — दाशराज अहं त्वां एकं प्रष्टुं समागतोऽस्मि।

दाशराजः — भवन्तः राजानः देशपालकाः महापुरुषाः वयं अल्पाः दरिद्राः। अस्मत्तः भवद्भ्यः किमपेक्षणीयं विद्यते कथयन्तु भवन्तः।

शन्तनुः — अहं भवतः कन्यां परिणेतुं इच्छामि।

दाशराजः — (ससंभ्रमम्) अहो भवद्भिः किमुदीर्यते।

शन्तनुः — अहं सत्यं मनसा कथयामि।

दाशराजः — महाराज एतत् सर्वं मे स्वाप्निकं भाति।

शन्तनुः — एतत् सर्वं सत्यं तथ्यं भवति न स्वाप्निकम्।

दाशराजः — महाराज ! आवयोः समागमः न योग्यः सः असाम्प्रदायकः।

शन्तनुः — कथं भवान् ब्रवीति।

दाशराजः । अयं तु साम्प्रदायः।

शन्तनुः — जानाम्यहं तथापि पृच्छामि।

दाशराजः — महाराज त्रिदशालयः क्व शृगालः क्व। द्वयोर्मध्ये महदन्तरं विद्यते।

शन्तनुः — यदि त्वं मम कामनां पूरयसिचेत् अन्तरं नैव भवति।

दाशराजः — एषा वरवर्णिनी जातमात्रैव योग्य वराय दातव्या इति।

शन्तनुः — का ते भावना।

दाशराजः — "समानशील व्यसनेषु सख्यं।" कलहस्य सम्बन्धस्य, स्नेहस्य च अर्हता समानता च आवश्यके नोचेत् ते न शोभन्ते।

शन्तनुः — दाशराज ! समानता असमानता च निर्धारकाः वयं मानवाः एव। यत्र रत्नं विद्यते तत् धराधिपानां ग्राह्यं भवति। अयं साम्प्रदायः अहमपि साम्प्रदायमनुसृत्य कन्यारत्नमिदं ग्रहीतुमिच्छामि।

दाशराजः — कन्यारत्न विषये परम्परा एवं न विद्यतेऽति मे भावना।

शन्तनुः — रत्नहारितु पार्थिवः। तस्मात् कन्या रत्नहारिनः मम प्रार्थनां भवान् अङ्गिकरोतु।

दाशराजः — महाराज ! स्वार्थाय व्यक्तिशः शतशः नियमाः मा भवन्तु।

शन्तनुः — आहां राजानौ। आवयोः समानशीलता विद्यते।

दाशराजः — राजन्। भवान् स्वार्थाय कथयसि धर्मतः नहि। अहं मत्स्य राजा। भवान् मर्त्य राजा। अत्र महदन्तरं विद्यते। अत्र समानता नास्ति।

शन्तनुः — भगवतः सृष्टयां तस्य दृष्टयां वयं सर्वे मानवाः समानाः।

दाशराजः — महाराज ! राजानः बहुपत्नीकाः कथमहं कन्यां तुभ्यं दास्यामि।

शन्तनुः — भवान् जानाति यत् राज्ञां बहुपत्नीकत्वं शास्त्रसम्मतमिति।

दाशराजः — बहु पत्नीकस्य राज्ञः का धर्मपत्नी भवितुमर्हति।

शन्तनुः — आदौ परिणीता धर्मपत्नी भवति।

दाशराजः — तस्मात् अहं मम कन्यां तुभ्यं न दातुमिच्छामि।

शन्तनुः — धर्मपत्नी विनियोगेन भवितुमर्हति।

दाशराजः — तथा यदि स्यात् भवान् एनां धर्मपत्नीं, मत्तः प्रार्थितः सत्येन समयं करोतु मम।

शन्तनुः — अहं कर्तुं व्यवसितः। किमिति।

दाशराजः — महाराज। कन्यां इमां ते प्रदद्यां त्वत्समः मे वरः जातु न भविष्यति।

शन्तनुः — किमपेक्ष्यते भवता पृच्छतु।

दाशराजः — महाराज धर्मपत्नीव एनां स्वीकृत्य अस्यां यः पुत्रः जायते सः राजा भविता। तवानन्तरं नान्यः कश्चन अभिषेक्तव्यः भवति। तथा यदि विधीयते अहं दित्सामि कन्यामेनाम्।

शन्तनुः — दाशराज! अवाञ्छनीयं याचितं भवता।

दाशराजः — महाराज! अहं पक्वण निवासी। भवान् स्वयं मत्सकाशं कन्यार्थं समागतः अस्ति। मयाचोक्तं समान शीलता नास्तीति। अनंतरं यदि कन्यायाः द्रोहः भविष्यति चेत् कथम्? तस्मात् दीर्घ दृष्ट्या एवं मया पृष्टोस्ति भवान्।

शन्तनुः — (निर्विण्णः, व्यथया) अहो दाशराज! अयाच्यं याचितं भवता। दाशराज मे शिरोवेदना भवति गृहं गन्तुं मे मनः इच्छति। (इत्युत्थाय गच्छति)

दाशराजः — अहो किं कृतं मया। (इति मस्तकन्यस्तहस्तः चिन्ताक्रान्तः भवति।

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

(ततः प्रविशतिः देवव्रतः वृद्धामात्यश्च, देवव्रतः एकस्मिन् पीठे उपविशति, वृद्धामात्यः तस्य पुरतः बद्धहस्तः तिष्ठति)

देवव्रतः — अमात्यवर्य! मे पिता ह्यः प्रभृति एकान्ते निवसन् चिन्तयन् आस्ते तत्र कारणं किमिति मे प्रश्नः।

अमात्यः — देव! अहमपि तदेव चिन्तयामि। किन्तु महाराजानां स्थिति-मुद्दिश्य प्रष्टुं अहं अशक्तः अभवम्।

देवव्रतः — पिता न केनापि सबंधं विना मौनेन कालं यापयति।

अमात्यः — ममापि कारणं दृष्टिपथं नायाति।

देवव्रतः — इतः पूर्वं अर्थात् दिनद्वयात्प्राक् पिता सन्तोषेण यमुनातीर संचारार्थं जगाम।

अमात्यः — जानाम्यहम्।

देवव्रतः — तदा ते अत्युत्साहिनः अदृश्यन्त।

अमात्यः — अधुना यमुनातीरसंचारेण बहु परिश्रान्ताः जाताः इति ममाभि-प्रायः।

देवव्रतः — परिश्रान्ताः उत्साहिनः दृश्यन्ते। ततः एषा चिन्ता यमुनातीर संचारेण संजाता नहि।

अमात्यः — तर्हि कस्मात् कारणात् उत्पन्ना इयं स्थितिः (इति चिन्तयति)

देवव्रतः — अमात्यवर्य! भवन्तः अनुभवज्ञाः सर्वमपि जानन्ति किन्तु ह्यद्गता-भिप्रायं सत्वरं न प्रकटयन्ति।

अमात्यः — तथामावद युवराज। इयं परिश्रान्तेन समुद्भूता वेदना भवति न त्वन्या।

देवव्रतः — पितृपादानामवस्था मे समक्षं दृश्यते।

परिश्रान्तेन जाता न। मन्ये पितृ विचारणा।
पिण्डीकृत्यास्य चित्तंतु। दहतीवाऽस्ति वेदना॥

अमात्यः — तनय त्वमेव पितुः समीपं गत्वा तद्वेदनायाः कारणं पृच्छ।

देवव्रतः — अमात्यवर्य! अहं तस्य पुरतः बालः। ते कदापि वैयक्तिक विषयं मे न कथयन्ति तस्मात् अमात्यवर्याः अनुभवज्ञाः भवन्तः पितरं पृच्छन्तु।

अमात्यः — वयं तेषां समक्षं गत्वा प्रष्टुं संकोचमनस्काः भवामः। तस्मात्

मूर्धाभिषिक्तं गत्वा त्वं। आपृच्छस्व परं सुत।
नान्यः शक्तो तथा गन्तुं। प्रजानां पितरं स्वयम्॥

देवव्रतः — अमात्यवर्य मया सार्धं भवानप्यागच्छतु।

अमात्यः — तत्र मे प्रवेशः अनुचितः तनय।

देवव्रतः — कथं भवतां प्रवेशः अनुचितः कथयन्तु भवन्तः।

अमात्यः — तनय! यदि कौटुम्बिक विषयः स्यात् सः विषयः युवयोर्मध्ये योग्यः भवति। कौटुम्बिक जीवनं रहस्यमयं राजते। लोकोक्तिः विद्यते खलु कौटुम्बिक जीवनं रहस्यमयं भवितव्यम् इति। तस्मात् भवता एकाकिना तत्रगमने औचित्यं विद्यते।

देवव्रतः — भवन्तः अनुभवज्ञाः। भवदुक्तिमनुसृत्य अहमेवगच्छेयम्।

अमात्यः — भवान् अधुना गच्छतु।

देवव्रतः — भवतां वचनेन अहं प्रफुल्लितः अभवम्। अहं अधुनैव गच्छामि। (इति गच्छति)

अमात्यः — (निश्वस्य गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

चतुर्थं दृश्यम्

(शय्यायां उपविश्य राजा शन्तनुः चिन्तयति)

शन्तनुः — (आत्मगतम्) अहो किं तस्याः सौन्दर्यम्। एक दृष्टिपातेन

मदनः मां विवशं चकार। कथमहं बाधामिमां सहिष्यामि। दाशराजः हिरण्याक्षवरान् पप्रच्छ। अहं कथं दातुं शक्तः। विद्यते खलु मे पुत्रः देवव्रतः।

तं विहाय सत्यवत्याः पुत्रं कथमहं कुर्यां राजानं। अहो मे हृदयं कामेन तप्तं भवति। बुद्धिस्तु चिन्तास्पदा विचेष्टते। अहं मे मनोगताभिप्रायं कस्मै वक्ष्यामि। लोकः मां पितरं विरहेन दूयमानमानसं विलोक्य विनिन्दिष्यति। चोरस्य वृश्चिका दंशनमिव सर्वं सोढ्वा प्रवर्तितव्यम्। अहो मे राज्ञः स्थितिः एवं संजाता। सानितान्तं मे दृष्टिपथं समायाति। मां प्रेरयति परिरम्भसुखाय। यदि वृद्धामात्यादयः ज्ञास्यन्ति मे स्थितिं मां शतधा मनसि निंदिष्यन्ति। अहं लोके हास्यस्पदस्थानं भजिष्यामि। मे पुत्रः देवव्रतः विवाहयोग्यकालपन्नः राजते। तं विहाय अहं सत्यवत्या विवाहं कर्तुं प्रयते। केयं मम स्थितिः। कथमेषा अघटना घटिता। किमत्र कारणम्। सर्वस्यापि कारणं भवत्येव। विना च कारणं अपिच ईश्वरेच्छां न पत्रमपि चलति। मे हृदयं प्रतिक्षणं सत्यवती सौन्दर्यदर्शनजन्य कामभावनायां अपूर्वजनित वासनायां प्रति क्षणं संलग्नं परिदूयते। अहं तां कथं विस्मरिष्यामि। सा प्रतिक्षणं मां हावभाव पराकष्टतां प्रापयति। परं शतधा दग्धोऽहं अनया कामनया। विरहानलसंदग्धमानसं तदा तदा तदीय रूपाविष्कारेण आनन्दे क्रीडते च।

स्मारं स्मारं चपलनयनां तां तपत्यन्तरात्मा।
वारं वारं त्यजति मदनो निष्ठुरं पञ्चबाणान्।
दर्शं दर्शं हिमकरमुखीं कञ्ज वक्षोज तन्वीं।
श्रावं श्रावं सरस वचनं मे मनः क्रीडते हि॥

हा अहो व्रत। (इति शय्यायां परिदूयमान मानसः आस्ते। ततः प्रविशति द्वारपालकः लम्बकर्णः)

लम्बकर्णः — (प्रविश्य नमस्कृत्य) महाराज राजकुमारः देवव्रतः द्वारि तिष्ठति भवतः द्रष्टुम्।

शन्तनुः — (आत्मगतम्) देवव्रतः मां द्रष्टुं द्वारि तिष्ठति। लम्बकर्ण तं प्रवेशय। (इति आज्ञापयति)

लम्बकर्णः — यथाज्ञापयति देवः। (इति गच्छति)

(ततः प्रविशति देवव्रतः)

देवव्रतः — नमांसि पितः। (इति नमस्करोति)

शन्तनुः — चिरंजीव कुमार। किमत्र कारणं विद्यते तव प्रवेशस्य।

देवव्रतः — पितः महत् कारणं विद्यते।

शन्तनुः — एहि उपविश अस्मिन् पीठे (इति पीठं दर्शयति)

देवव्रतः — (पीठे उपविशति)

शन्तनुः — किं कारणं विद्यते कथय अधुना।

देवव्रतः — अयि पितृ चरणाः भवन्तः दिनद्वयात्प्रभृति अतीव दूयमान मानसाः दृश्यन्ते। को हेतुः विद्यते इति सकल राजस्थानं मनसि दूयते।

शन्तनुः — सकल राजस्थानं चिन्तयति मामुद्दिश्य ?

देवव्रतः — हां सकल राजस्थानं चिन्तयति अपि च भवतः कारणं प्रष्टुं त्रस्ता भवति। तस्मात् भवतः परितापस्य कारणं ज्ञातुं। वृद्धामात्याः मां पेषितवन्तः।

शन्तनुः — न कीऽपि विशेषः विद्यते तनय। शरीर धर्मः परिवर्तते। नात्र चिन्ताकार्या।

देवव्रतः — भवतां तापः शरीर धर्मात् जातः नहि। किन्तु बौद्धिकमिति समस्त कर्मचराणां अनुमेयः।

शन्तनुः — अनुमेयः निराधारः।

देवव्रतः — भवन्तः दिनद्वयात् प्राक् यमुनातीर संचारार्थं गतवन्तः। तदा अतिशय संन्तोष भरिताः अदृश्यन्त। यमुनातीर संचार समाप्त्यनन्तरं गृहमागतानां भवतां वदनमण्डलं चिन्ता राहुग्रस्तमिव जातं इति सर्वेषां अभिप्रायः।

शन्तनुः — तनय यमुनातीर संचारेण बहुपरिश्रान्तः अभवम्। सर्वमपि शरीरं सिमसिमायते व्यथया।

देवव्रतः — भवन्तः अपहृत्यलङ्कारं कथयन्ति।

शन्तनुः — तनय तवपुरतः मम अपहृत्यलङ्कारेण प्रयोजनम् किम्।

देवव्रतः — सः एव ममापि प्रश्नः।

शन्तनुः — त्वं मम पुत्रोऽसि अत्र गोपनीयं न किमपि विद्यते गच्छ।

देवव्रतः — जनक! भवतां क्षेमकारिणः परिचर्यां कर्तुं बहवः परिचारिकाः वर्तन्ते, किमर्थमेकान्ते चिन्तनम्।

शन्तनुः — वत्स त्वं सर्वं राजास्थान मुखात् मां प्रष्टुं समागतोऽसि तस्मात् अहं कथयामि शृणु।

देवव्रतः — अवहितोऽस्मि पितः।

शन्तनुः — त्वं एक एव ममापत्यम्। महति कुले शतपुत्रापेक्ष्या एकः सुपुत्रः अलं। नाहं भूयः दारान् विवाहितुमुत्सहे। वत्स त्वं च शूरः। युद्धे ते निधनं मा भूयात्। यदि भविष्यति। (कर्णेपिधाय) शान्तं पापं शान्तं पापम्। अहं सर्वदा संशयात्मा भवामि। अयमेव व्यथायाः हेतुः। एकपुत्रत्वं अनपत्यता इति धर्मवादिनः कथयन्ति। तस्मादहं संशयमापन्नः त्वां चिन्तयामि। एतदेव कारणं नान्यत् विद्यते तात।

देवव्रतः — पितः : विदितं मया भवतः व्यथायाः हेतुः।

शन्तनुः — त्वं न चिन्तार्धीनो भव। त्वं योद्धा वीरोऽसि।

देवव्रतः — अहं चिन्तार्धीनो न भवेयम्। किन्तु भवन्तः शान्त चित्तेन स्वपन्तु। विश्रान्तिसुखमनुभवन्तु सर्वं साधु भविष्यति। मां गन्तुमाज्ञापयन्तु भवन्तः।

शन्तनुः — कुमार त्वं ससुखं निश्चिन्तया व्यवहर। मा ते चिन्ता मां प्रति। त्वं गच्छ।

देवव्रतः — नमस्ते पितः। (इति नमस्कृत्य गच्छति)

शन्तनुः — अयं विदित वृतान्तः इति मन्ये। अयं यदि सत्यं जानाति तर्हि अवश्यं मे मनोरथ पूरणाय प्रयतिष्यति। अयं कार्यसाधकः। योद्धा। त्यागी च। अधुना किं कुर्यां। विवाहयोग्य कुमारेण सहितोऽपि नैकवनिता परिवेष्टितोऽपि राजा पुनर्विवाहाय प्रयतते इति यदि लोकः जानाति मां अवश्यं परोक्षे टीकां करिष्यति। यदि एतत् योग्यं मम? उत न योग्यम्। किन्तु विना सत्यवतीचिन्तां अहं मूकीभावं प्राप्तुं अशक्तः। एकत्र लोकापवादः अन्यत्र मनस्तापः। मे स्थितिः अधुना सर्वतः प्राण हारिणी भवति। पुरतः वापी पश्चात् पल्वलम्। कुत्र गच्छेयं कथं गच्छेयम् किं

कुर्याम्। अहं शतथा चिन्ताक्रान्तः। भवतु सर्वस्य मूलकारकः कर्ता च सर्वेश्वरः। तस्याज्ञयाविना पिपीलिकापि न दंशति। सर्वत्र कार्यस्य सर्वथा कारणं वर्तते। नहि विचारणीयं सर्वं सुखान्तं भविष्यति। निद्रा मां वृणोति। निद्रया व्यपगतचिन्तः भविष्यामि। यतः।

निद्रापरं स्थावर जंगमानां। सौख्याय हेतुर्भवतीहलोके।
योऽयं प्रयासं भजते च निद्रां। विनैव शान्तस्ससुखी प्रबुद्धः॥

(इति शय्यायां लुटति)

(यवनिका पतति)

* * *

पंचमं दृश्यम्

(देवव्रतः विचारयन् हस्तौपृष्ठतः बद्ध्वा इतस्ततः चरन् किञ्चित्कालानन्तरं उपविश्य वैद्युतभावनया सुप्रकाशित बुद्धिविशेषः करतलध्वनिं कृत्वा) कः कोऽत्र भोः। (इति आह्वयति।

प्रतीहारी — (प्रविश्य) अहमस्मि देवः। (इति नमस्करोति)

देवव्रतः — पितुः रथसारथिं प्रवेशय।

प्रतीहारी — यथाज्ञापयति देवः। (इति नमस्कृत्य गच्छति)

(ततः प्रविशति सूतः)

सूतः — (नमस्कृत्य) देव देवव्रत किमर्थमहमाहूतः)

देवव्रतः — सूत भवान् पितृसमानः अत्रोपविशतु।

सूतः — (नमस्कृत्य उपविशति)

देवव्रतः — सूत, त्वं, मे पिता शन्तनुमहाराजा च दिनद्वयात्प्राक् कुत्र गतवन्तौ।

सूतः — आवां यमुनातीरं गतवन्तौ।

देवव्रतः — यमुनातीरे कुत्र।

सूतः — यमुनातीरे पक्कण समीपम्।

देवव्रतः — यमुनातीरः सुन्दरः खलु।

सूतः — यमुनातीरः सुन्दरः।

देवव्रतः — पक्कण प्रदेशः अति सुन्दरः इति मन्ये।

सूतः — हां सत्यमेव सः प्रदेशः सुन्दरः। तत्र सर्वेपि वृक्षाः पुष्पफल संभारिताः वर्तन्ते। कोकिलादीनां आलापाः श्रवणपुटं तर्पयिष्यन्ति।

देवव्रतः — तस्य पक्कणस्य समीपे किं दृष्टं पित्रा।

सूतः — देव तत्र पित्रा सकलं वनं दृष्टं। अपि च तत्र यमुनानद्यां यातऽ यातान् तारयितुं विद्यमाना यानपात्रसहिता एका युवतिः दृष्टा आसीत्।

देवव्रतः — (आत्मगतम्) एका युवतिः दृष्टा सा का? (सूतेन सार्धं) सूत दृष्टा युवतिः का?

सूतः — सा दाशराजस्य पुत्री।

देवव्रतः — दाशराजा कः?

सूतः — सः तस्य पक्कणस्य राजा।

देवव्रतः — सा कन्या तस्य दुहिता किम्?

सूतः — हां तस्य दुहिता।

देवव्रतः — सा कीदृशी।

सूतः — सा अतीव सुन्दरी।

देवव्रतः — त्वया यथा दृष्टं तथा वर्णय।

सूतः — तां वर्णयितुमहं अशक्तः।

देवव्रतः — स्वल्पवचनैः तां वर्णय।

सूतः — सा त्रिलोकसुन्दरी। तादृश सौन्दर्यवती पक्कणालये कथं जाता

इति मम शङ्का भवति। तथापि स्वभावोक्त्या प्रकटी करिष्यामि।

अस्ति काञ्चन समान वल्गुना। बर्हिबर्ह निभ चारुकैशिका।
मन्दचालन विलोलनितम्बा। बाहुमूलरुचि दीपितस्तनी॥

देवव्रतः — सा मम समक्षं त्वया साकारिता। विदितोऽस्मि सर्वं। अपिच तत्र किं कृतं किं किं वृत्तम्। सर्वं निवेदय।

सूतः — देव, राजा तां दृष्ट्वा तयासाकं भाषितवान्।

देवव्रतः — किं भाषितवान्।

सूतः — मया तत् सर्वं न श्रुतम्।

देवव्रतः — ततः।

सूतः — किंतु राजा तां तेन सार्धं परिणेतुं चकमे।

देवव्रतः — ततः।

सूतः — तदा सा नाहं स्वच्छन्दवृत्तिमवलम्बामि। अहं अधुनापि पितुः संरक्षणे अस्मि इत्युक्तवती।

देवव्रतः — साधूक्तं। ततस्ततः।

सूतः — तां पदे पदे स्वजाया भवितुं इयेष।

देवव्रतः — ततः।

सूतः — सा अन्ततः राज्ञासार्धं गृहं गतवती।

देवव्रतः — किं त्वमपि तया सार्धं तस्याः गृहं गतोऽसि?

सूतः — अहमपि तावनुसरम्।

देवव्रतः — ततस्ततः।

सूतः — शन्तनुमहाराजा स्वीय भावं दाशराजाय प्रकटी चकार।

देवव्रतः — साधूक्तं तेन।

सूतः — दाशराजा एकं वरं याचितवान्।

देवव्रतः — किमिति।

सूतः — महाराज भवान् पुत्रवानस्ति। ते पुत्रः राज्यस्य उत्तराधिकारी भविष्यति। तस्मात् अहं भवन्तं एवं याचे यत् भवान् सत्यवत्याः आत्मजाय राज्यं दास्यति तर्हि सत्यवती विवाहः भवता साकं भविष्यतीति। नोचेत् नहि। इत्युक्तवान्।

देवव्रतः — अतीव सुन्दरम्। ततस्ततः।

सूतः — महाराजा तदीय कामनां नाङ्गीचकार।

देवव्रतः — तदा प्रभृति पिता एवं आस्ते किम्।

सूतः — अहमपि एवं मन्ये।

देवव्रतः — सारथे त्वं मे समादरणीयोऽसि यतः सविस्तरं यथावृत्तं उक्तवानसि। साधुकृतं बहु उपकृतं च भवता।

सूतः — न किञ्चिदपि विद्यतेऽत्र दोषः मम कथने। यथावृत्तं भवता पृष्टः अवोचम्। मा भूयात् कष्टं मे इति इयन्तं भवन्तं याचे। (इति नमस्करोति)

देवव्रतः — सूत त्वं मे पितृ समानः। अहं त्वयि बद्धानुकम्पः तव न किमपि कष्टं भवति। त्वं निश्चिन्तया कालं यापय।

सूतः — अनुगृहीतोऽस्मि देव!

देवव्रतः — सूत त्वं सत्वरं अधुनैव वृद्धपुरोहितैः मया सार्धं दाशराजागृहमागच्छ। तत्र किं करणीयं मया आज्ञाप्यते।

सूतः — अवहितोऽस्मि देव। (इति नमस्कृत्य गच्छति)

देवव्रतः — (ईषत् चिन्ताक्रान्तः विचार्य) अहं स्वयमेव पितृकामनां पूरयेयम्। (इति गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

षष्ठं दृश्यम्

(देवव्रतः वृद्धैः क्षत्रियैः सहितः दाशराजसमीपं आगच्छति)

दाशराजः — (आगतान् सर्वान् विलोक्य, उत्थाय) तत्र भवन्तः के। कस्मात् प्रदेशात् किमर्थं आगताः निवेदयन्तु।

देवव्रतः — अयि दाशराज अहं शन्तनुमहाराजस्य पुत्रः। मम नाम देवव्रतः।

दाशराजः — युवराज इदं आसनं उपविशतु। (इति दारुफलकं ददाति।

देवव्रतः — दाशराज अहं स्थित्वा भणिष्यामि। मास्तुते प्रयासः आसनदाने।

दाशराजः — कथं भवन्तः हठात् आगतवन्तः अत्र।

देवव्रतः — दाशराज! अहं ते पुत्रिकां सत्यवतीं मातरं विधाय नेतुं समागतोऽस्मि।

दाशराजः — सर्वमेतत् आश्चर्यं प्रतिभाति मे युवराज। भवतः पिता धर्मज्ञः तां वोढुं शक्तः भवति। पुरा मया बहवः राजानः प्रत्याख्यात्ताः। अहं च कन्यायाः पिता। तस्मात् वचनीयं इदं वच्मि। ममात्र कोऽपि संशयः न विद्यते, किन्तु लोकव्यवहार मनुसृत्य प्रवर्तितव्यं। अत्र बलवत् सपत्नता दोषं पश्यामि। यदि त्वयि क्रुद्धे सति जातु कोऽपि चिरं नजीवेत्। दानाऽदाने एतत् जानीहि त्वम्।

देवव्रतः — दाशराज! अहं सर्वेषां भूमिपालानां समक्षं ब्रवीमि शृणु।

दाशराजः — मया यत् पृष्टं तत् विषयमुद्दिश्य प्रस्तावनां करोतु भवान्।

देवव्रतः — शृणु दाशराज। पुत्रः यः अस्यां जनिष्यति सः वः राजा भविष्यति। अयि भोः नराधिपाः राज्यं पूर्वमेव मया त्यक्तं। अपत्यहेतोः अद्य विनिश्चयं करिष्ये। दाशराज अद्य प्रभृति मे ब्रह्मचर्यं भविष्यति। दाशराज! शृणु।

अस्याः पुत्रस्तु राज्यार्हः। भविता नात्र कश्चन।
ब्रह्मचारी सदैवस्यां। प्रतिज्ञेयं शृणु प्रियम्॥

दाशराजः — (श्रुत्वा तस्य ब्रह्मचर्य प्रतिज्ञां) देव अहं तव पित्रे कन्यां ददामि। (इति ददाति)

देवव्रतः — दाशराज त्वदीय कर्मणा अहं संतुष्टोऽस्मि। अहं मे मातरं नमामि (इति नमस्करोति) मातः एहि अस्मिन् रथे उपविश। (इति सत्यवत्या पुरोहितैश्च सहितः गच्छति)

दाशराजः — (आत्मगतम्) अहो किमेतत् आश्चर्यम्। युवा देवव्रतः पित्रे स्वीय सौख्यं विहाय भीकर प्रतिज्ञया भीष्मः जातः। अयं महापुरुषः चरित्र प्रसिद्धः भविष्यति। (इति आनन्देन गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

सप्तमं दृश्यम्

(शन्तनुः शय्यायां उपविश्य चिन्तयति)

शन्तनुः — हा सत्यवती खलु अपरूप सौन्दर्यवती। एक दृष्टिपातेन सा मम हृदयराज्ञी संजाता।

इयमास्ते प्रिया लोके। सौन्दर्य वरवर्णिनी।
संलग्ना सततं चित्ते। मदीये कामवागुरे॥

(ततः प्रविशति प्रतीहारी)

प्रतीहारी — (नमस्कृत्य) अयि महाराज द्वारि कुमारः देवव्रतः मन्त्रि पुरोहितैः भवन्तं द्रष्टुं तिष्टति।

शन्तनुः — प्रवेशय सर्वान्।

प्रतीहारी — यथाज्ञापयति देवः। (इति नमस्कृत्य गच्छति)

देवव्रतः — (प्रविश्य) पितः नमांसि।

शन्तनुः — चिरंजीव कुमार। किमत्र कारणं विद्यते तव प्रवेशस्य।

देवव्रतः — (करतल ध्वनिं ददाति) ततः प्रविशन्ति सत्यवती वृद्ध पुरोहितामात्याः।

शन्तनुः — किमेतत् सर्वं सुत।

देवव्रतः — पितः, इयं भवतः पत्नी मे माता सत्यवती। (इति दर्शयति)

शन्तनुः — (आश्चर्येण) तनय किमेतत् कृतम्। (इति शय्यायाः उत्थाय देवव्रतस्य हस्तौ गृह्णाति)

देवव्रतः — जनक भवद्भः यत् रोचते तत् मया सभक्तिकं कृतम्।

शन्तनुः — कथंकृतं सर्वमेतत् भवता।

देवव्रतः — अहं भवतः चिन्ताजडं वदनं प्रवीक्ष्य तदनुसारं सर्वं विषयं समालोच्य भवतः कामना प्रकारं सर्वमन्त्रिपुरोहितानां समक्षं अहं ब्रह्मचारी भवेयं इति दाशराजाय प्रतिज्ञावचनं दत्वा मातरं सत्यवतीमानयम्। (इति नमस्करोति)

शन्तनुः — कुमार दुष्करं अपिच। भीषणं कर्म त्वया कृतं, तस्मात् त्वं अद्यप्रभृति लोके भीष्मः इति नाम्ना प्रख्यातः भविष्यसि। तव अस्य कर्मणः अहं ते स्वच्छन्द मरणाय वरं ददामि। तवेच्छानुसारं ते मरणं भवति न त्वन्यथा।

अद्य प्रभृति लोकेऽस्मिन्। भविष्यसि परं सुत।
ब्रह्मचर्येण भीष्माख्यः। स्वच्छन्दमरणे रतः॥

(इति सत्यवतीं स्वसकाशं नीत्वा तयासहितः तस्मै आशीः ददाति)

देवव्रतः — धन्योऽहं (इति नमस्करोति)

(सत्यवतीशन्तनुभीष्मादीनां उपरि पुष्पाक्षताः पतन्ति। शहनायी इत्यादि मङ्गलनिस्वनाः भवन्ति)

(यवनिका पतति)

* * *

पण्डित : ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलुगु-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशाः कविः नाटककारश्च ।

प्रकाशितानि संस्कृत काव्यानि

१) ललित गीता लहरी (गेय गीत संग्रहः)
२) यशोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालीदास पुरस्कारेण-सन्मानितम्)
३) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)
४) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)
५) श्रावणम् (नाटकम्)
६) पारीक्षितम् (नाटकम्)
७) नर्तनशाला (नाटकम्)
८) वज्रं वज्रेण भिद्यते (नाटकम्)
९) प्रबोधनम् (नाटकम्)
१०) गुरुदक्षिणा (नाटकम्)
११) उत्तर-गोग्रहणम् (नाटकम्)
१२) स्वप्नानिरुद्धम (नाटकम्)
१३) इन्द्राय-स्वाहा (नाटकम्)
१४) धनुर्भङ्गम् (नाटकम्)
१५) भीष्म प्रतिज्ञा (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मखं साहित्यम्

१) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)
२) ते हि नो दिवसां गताः (आत्मचरितम्)
३) सौन्दर्य मीमांसा
४) विश्वनाथ कविता (तेलुगु)
5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालयः
विभागीय-कार्यालयः न्यू सेण्ट्रल बिल्डिङ्ग (द्वितीय-भूमिका)
पुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र–भारत ४११ ००१.